

Marzubannâme'deki Bazı Birleşik Fiil Yapılarının Anlamsal Düzlemi

 MELİKE SOMUNCU ^a

Geliş Tarihi: 31.01.2020 | Kabul Tarihi: 21.07.2020

Öz: Tarihî Türk lehçelerine bakıldığında ver-, iste-, bil-, u-, gel-, ol- gibi birçok fiile, birleşmiş olduğu diğer fiilimsi taşıyan kelimeyle anlam değeri yüklenmektedir. *Marzubannâme'*de yer alan bazı birleşik fiillerin biçimbirim, sözcük birim ve anlamsal düzlemindeki değişkenlikleri oldukça dikkat çekicidir. Bu çalışmada *Marzubannâme* hakkında kısaca bahsedildikten sonra Türköloji'de birleşik fiil ve kullanım sahası hakkında bilgi verilmektedir. Çalışmanın esas amacı *Marzubannâme'*de yer alan bazı birleşik fiil yapılarının anlamsal düzlemini irdelemek olduğu için anlam biliminin iki temel yönü olan derin yapı ve yüzey yapı kavramlarına değinilerek isim fiil yardımıyla kurulan -mAk iste-, -mAk ol; sıfat fiil yardımıyla kurulan -AcAk ol-, -mİş ol-, (eğer) AsI ol- + -sA-, -Ar / -Ur ol-; zarf fiil yardımıyla kurulan isteyü var- yapıları hem biçimbirim hem sözcük birim hem de anlamsal düzlemde incelenmiş ve metinde kullanıma sıklıkları sunulmuştur. Böylece bu yapılar içerisinde Günümüz Türkçesinde kullanılan ve anlamsal değışime uğrayanlar ile Günümüz Türkçesinde kullanılmayanlar ve bu yapıların anlamsal düzlemi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Marzubannâme, Türkçe, lehçe, birleşik fiil, anlamsal düzlem.

^a Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
melike.somuncu@siirt.edu.tr

Semantic Plane of Some Compound Verb Structures in *Marzubannâme*

Abstract: When the historical Turkish dialects are examined, the meaning value is loaded with the other verb bearing the verb that many verbs such as giving, wanting, knowing, coming, being. This situation also applies to Turkey in Turkish. There are depictive verb structures that have been included in the historical dialects and have lost their functioning or have very different meanings than today. For this reason, the variability in the form unit, word unit, and the semantic plane of some compound verbs in *Marzubannâme* is quite remarkable. In this study, after briefly mentioning *Marzubannâme*, information is given about the combined verb and its usage in Turcology. Since the main purpose of the study is to examine the semantic plane of some compound verb structures in *Marzubannâme*, by referring to the concepts of deep structure and surface structure, which are two basic aspects of semantic science, name-verb established with the help of -mAk iste-, -mAk ol, established with the help of the adjective -AcAk ol-, -mİş ol-, (eğer) + -sA structure and adjective verb -AsI ol-, the verb established with the help of the verb var structures are examined in both form unit, word unit and semantic plane and their frequency of use in the text is presented. Thus, the semantic plane of these structures used in today's Turkish and those that have undergone semantic change and those not used in today's Turkish have been tried to be presented.

Keywords: Marzubannâme, Turkish, dialect, compound verb, semantic plane.

Giriş

Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden olan Marzubannâme, Germiyan beyi Muhammed Beyoğlu Süleyman Sah'ın emriyle Seyhoğlu Sadru'd-din Mustafa tarafından 14. yüzyılın ikinci yarısında Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Şeyhoğlu, Kelile ve Dimne'nin Marzubannâme'den tarih olarak eski bir eser olduğunu, hatta yarar ve hikmet açısından daha iyi olduğunu ama Marzubannâme kadar kolayca anlaşılabilir olmadığı için Marzubannâme'nin Kelile ve Dimne'den daha üstün olduğunu savunmaktadır. Şeyhoğlu, o devrin padişahlarının böyle bir eserden mahrum kalmasını istemediği için Türkçeye çevirdiğini aktarmaktadır (Korkmaz, 2017, s. 39-43).

Marzubannâme on bölümden oluşmakta ve eserde bir konuda öğüt vermek amacıyla oluşan hikâye ve hayvan masalları yer almaktadır. Eserin yazılış amacını ifade eden Şeyhoğlu'nun eserinin çevirisinin tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Korkmaz, Marzubannâme'nin bilinen her iki yazmasında da eserin Türkçeye çevrildiği yılın verilmediğini ancak bu çeviri Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın emri ile yapıldığı için çeviri tarihinin 1368-1387 tarihleri arasına denk geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca Zajaczkowski, Şeyhoğlu'nun eserini 1389'da tamamladığını, eseri Hurşid-nâme ve Kâbusnâme'den önce bitirdiğine göre yazılış tarihini birkaç yıl önceye almanın daha uygun olduğunu savunur (Korkmaz, 2017, s. 43-44; Korkmaz, 1966, s. 274-275).

Birleşik Fiil ve Birleşik Fiilin Kavram Alanı

Türkoloji'de "birleşik fiil" terimi genel olarak kabul görmüştür (Banguoğlu, 2011, s. 488; Bozkurt, 2010, s. 366-369; Korkmaz, 2003, s. 146; Gencan, 2007, s. 310-318; Ediskun, 2010, s. 225-244; Ergin, 2006, s. 386-389; Deny, 2012, s. 465-478). Fakat bazen birleşik fiil terimi için "yardımcı fiillerle teşkil olunan birleşik fiil" (Bilgegil, 2009, s. 280-283) terimi ile de karşılaşmak mümkündür. Birleşik fiilleri Ergin, yardımcı fiilin başına getirilen unsurun isim veya fiil olmasına göre iki gruba (Ergin, 2006,

s. 386), Deny'nin, "karmaşık veya yerindelik fiiller" ve "mürekkep fiiller" olmak üzere iki gruba (Deny, 2012, s. 476-479), Banguoğlu, söz dizimindeki belirtme öbeklerinden geldiğini belirttiği birleşik fiil tabanlarını kendi içinde "zarf öbeği", "çekim öbeği" ve "bağlam öbeği" olmak üzere üç gruba (Banguoğlu, 2011, s. 310-494) ayırırken, birleşik fiilleri Hacıeminoğlu, birleşik söz başlığında birden fazla kelimenin birleşmesiyle meydana gelen, yeni bir mefhum ifade eden ve tek bir kelimeymiş gibi muamele gören söz olarak tanımlar ve "Birleşik isim" ve "birleşik fiil" olarak ikiye ayırır (Hacıeminoğlu, 1991, s. 260-262). Ercilasun'a göre, birleşik fiil bir kelime grubudur. Kelime gruplarında anlam önemlidir. Birleşik fiiller için de birleşik fiilin iki tarafı ister fiil olsun, ister bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun, her birleşik fiil, bir tek kavramı karşıladığını ve anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir farkın olmadığını savunur (Ercilasun, 1983, s. 45-48). Korkmaz, fiilleri yapı bakımından basit, türemiş ve birleşik olmak üzere üç gruba ayırmaktadır. Birleşik fiilleri de "esas anlamını korumuş veya esas anlamını korumakla birlikte birtakım işlev incelikleri kazanmış olan birleşik fiiller" ve "esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller" olmak üzere iki ana gruba ayırır. Birinci grubu da "bir yanı ad bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller", "bir yanı sıfat fiil bir yanı yardımcı fiil olan birleşik fiiller" ve "bir yanı zarf fiil bir yanı fiil olan birleşik fiiller" olmak üzere üç alt başlık altında incelemektedir (Korkmaz, 2003, s. 28-530).

Fiiller, iş oluş ve hareketi karşılamaktadırlar. Dilde belirli bir kural ile birbirine bağlanan fiillerde belirli kip, zaman ve şahıs ekleri mevcuttur. Bu şekilde çekimlenmiş olan fiillerde hem biçimsel hem anlamsal bir değer söz konusudur. Biçim olarak ele alındıklarında belli bir sınıfa giren fiiller anlam olarak ele alındıklarında dâhil edilen grubun çokça dışına çıkmaktadır. Bu çıkış ile değişik duygu ve düşünceleri aktarmaktadırlar (Şahin, 2001, s. 96). Dil denen dizge birbiriyle çok sıkı ilişki içindedir (Aksan, 2000, s. 18). Bu sıkı ilişki, özellikle birleşik fiiller arasındaki bağlantıda oldukça dikkat çekicidir.

Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramları

Anlam bilim, “Batı literatüründe semantics olan bu kelimenin Yunanca semaphore içinde bulunan séma dan geldiği, İngilizce karşılığının sign (gösterge-işaret) olduğu kabul edilmiştir. Dilbilimin bölümlerinden biri olarak, anlam üzerine yapılan çalışma ve araştırmalar için kullanılan teknik bir terimdir” (Ullmann, 1978, s. 355; Palmer, 2001, s. 355). Anlam biliminin iki temel yönü olan derin yapı ve yüzey yapı kavramlarına yeni bir bakış açısı kazandıran Chomsky, her cümlenin derin ve yüzey yapı olmak üzere iki yönünün olduğunu kabul etmektedir. “Derin yapı (İng. deep structure) -yüzey yapı (İng. surface structure) karşıtlığı. Derin yapı ve yüzey yapı kavramları, dil biliminde Chomsky tarafından literatüre giren Üretici dönüşümsel dil bilgisi kuramı (İng. transformational-generative grammar) çerçevesinde; standart teori (İng. standart theory) genişletilmiş standart teori (İng. extended standard theory) ve revize edilen genişletilmiş standart teori (İng. revised extended standard theory) ile daha da geliştirilmiştir (Yılmaz, 2014, s. 30).

Konuşucu veya verici var olan cümledeki derin yapıyı bilen, dinleyici veya alıcı ise konuşucunun vermek istediği mesajın yüzey yapıdan derin yapıya geçişini algılayan taraftır. Alıcının bu pasif durumu dramatik iken verici düşüncesini dilin kalıplarına aktaramama sorunu yaşayabilmektedir (Demirci, 2010, s. 296). Bunun esas nedeni derin yapıdaki duygular, düşünceler bazen söze veya yazıya aktarılırken ifadede kaymaların veya boşlukların oluşabilmesinden kaynaklanmaktadır. Mesaj her zaman derin yapıda gizlidir ama gizlilik konuşucu/verici tarafından her zaman bilinir. Derin yapıdaki duygu ve düşünce dilin kalıplarına aktarılırken, dilin kalıplarında bazen derinliğini kaybeder ve sığılık yaşar (Demirci, 2010, s. 297). Derin yapıdaki mesaj yüzey yapıya aktarılırken dilden yardım alır. Yüzey yapıdaki yansılardan çok daha zengin ve kapsamlı bir alan sahip olan derin yapı, anlam düzleminin esasını oluşturmaktadır. “Gösteren yan; sese, sözcüğe dökülen yan; yani biçim yanıdır. Gösterilen yan ise kulağımızla duyup

gözümüzle gördüğümüz biçimsel yanın iletişimde kullanılan anlamsal yanıdır. Bir başka deyişle gösteren, gösterenin yüzey yapıdaki; gösterilen ise gösterenin derin yapıdaki biçimidir denebilir. Port Royal dilbilimcileri gibi, N. Chomsky de sözcük çözümlemesinde iki düzeyden söz eder. Bir yanda konuşucunun ürettiği ya da algıladığı yüzey yapı adı verilen, görünen dizimsel bir birleşim, öte yanda tümcenin anlamını taşıyan derin yapı vardır. N. Chomsky, bu ayrımı Port Royal Gramercileri tarafından verilen şu örnekle açıklamaya çalışır: “Görünmeyen tanrı görünen dünyayı yarattı.” Bu tümcede üç ayrı tümcecik vardır: 1) Tanrı görünmez; 2) Tanrı dünyayı yarattı; 3) Dünya gözle görülür. İlk aşamada “Görünmeyen”, “tanrı”, “görünen”, “dünyayı”, “yaratmıştır” ses dizisine N. Chomsky yüzey yapı adı verir, oysa görünmeyen örtük tümcecikler bu ses dizisinin derin yapısını oluşturur. Yüzey yapı özne isim grubu, “Görünmeyen Tanrı” bir yüklem grubu “görünen dünyayı yarattı” biçiminde bölümlenebilir. Oysa derin yapı, tersine, bileşik tümcenin yalın düşüncelere ayrılması olan özne, yüklem türünde basit tümceciklerden oluşur.” (Kıran, 2013, s. 159-160). Derin yapı anlamı ilgilendiren tüm bilgileri, yüzey yapı ise sesçil yorumlamayı ilgilendiren tüm bilgileri kapsadığı için bir dilin üretici dil bilgisi, sınırsız yapısal kümeleri saptamaktadır (Chomsky, 2011, s. 177). Dilbilimsel dönüşümler denen kurallarla birbirine bağlanan derin yapı ve yüzey yapı arasındaki bağıntıya dile getiren kurallara dilbilgisel dönüşümler adı verilir. Bu dönüşümler derin yapıyı yüzey yapıya çevirmektedir (Chomsky, 2011, s. 169).

Derin yapı cümlelerin anlamını verirken yüzey yapı cümlelerin ses bilgisi ve sözdizimi yönünü yansıtmaktadır. Cümlede yüzey yapıdan yola çıkılarak soyut düzlemi yani derin yapıyı yakalama süreci başlamaktadır (Kerim Demirci, 2010, s. 298). İnsanların birbirlerini, ‘söylediklerine’ değil ‘demek istediklerine’ bakarak anlamaları, konuşma, konuşucunun niyetinin dinleyici tarafından doğru olarak sezilmesi durumunda başarıya ulaşmış kabul edilmektedir (Doğan, 1990, s. 63). Üstünova’nın

derin yapı ile yüzey yapı arasındaki bağlantıyı şöyle dile getirir: “Yüzey yapıya “Geçen yaz size gelecektim ama bize öyle çok misafir geldi ki...” biçiminde taşınan göstergenin derin yapıdaki gösterilene, bu dilin tüm kullanıcıları tarafından aşağıdaki şekilde algılanacaktır: “ben geçen yaz size gelecektim”; “ama ben, geçen yaz size gelemedim”; “çünkü geçen yaz bize öyle çok misafir geldi ki” Sonuçta iletişim kurarken derin yapıda bırakılan “ben, geçen yaz size gelemedim” cümlesinin varlığı anlaşılacaktır. Böylece hem bağlacın işlevi belirginleşmiş hem de sebep cümlesinin bağlanacağı cümle ortaya çıkmış olur.” (Üstünova, 2010, s. 702). Yüzey yapı cümlenin biçimsel yanını, derin yapı ise anlamsal yanını ortaya koyar. Her iki yapı birbirinden ayrılamaz ve birbirlerini tamamlayan bir bütündür. Her iki yapı da birbirinden ayrılamaz bir kavram olduğu için birlikte ele alınmalıdır (Üstünova, 1998, s. 399). Doğrudan cümlede anlatım alanı bulan derin yapı, cümlenin temelinde bulunan bütün anlam öğelerinden oluşmaktadır. Derin yapı mantıksal, soyut yapıdır (Aksan, 2000, s. 113). Yüzey yapı ise derin yapıda var olan anlamın açıklanmış biçimidir. Yüzey yapı, sese ve sözcüklere dökülerek gerçekleşmektedir (Aksan, 2000, s. 134). Derin yapı soyut düzlemdir ve dil denen olgunun temelini teşkil etmektedir. Bu soyut düzlem gözle görülemeyen ancak metinde algılanabilen bir bağlamda gizlidir. Yüzey yapı ise bütün dil ve anlam birimlerinin yazıya veya söze yansımış hâlidir. Derin yapı düşünce boyutunu yüzey yapıda ise algılama mekanizmasının somut yönünü karşılamaktadır.

Verilerin Değerlendirilmesi

Anlatım gücünü artırmak, ifadeyi zengin hâle getirmek amacıyla birleşik fiillerde yer alan semantik düzlem gramer kategorisinde kayda değer bir yere sahiptir. Tarihî Türk lehçelerine bakıldığında ver-, iste-, bil-, u-, gel-, ol- gibi birçok fiilin birleşmiş olduğu diğer fiilimsi taşıyan kelimeyle anlam değeri yüklenmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesi için de geçerlidir. Yalnız Tarihî lehçelerde yer alıp da günümüzde işleliğini kaybetmiş veya günümüzden çok farklı anlamlar taşıyan birleşik

fiil yapıları söz konusudur. Bu sebeple Marzubannâme’de yer alan bazı birleşik fiillerin biçimbirim yapısı ve anlam mekanizmasındaki değişkenlik incelenmiştir. Biçimbirim, bir dilin en küçük anlam taşıyıcı görevinde olup metinler içinde tek tek işlevleri belirlenmektedir. Ayrıca çeşitli ulam bölümleri içinde de yerine alarak anlamını yitirmeden daha küçük parçalara da ayrılamayacak yapılardır (Boz, 2007, s. 22). Bu sebeple ele alınan biçimbirim yapıları metinde esas görevinde kullanılıp kullanılmadığı ancak anlam düzlemindeki işlevsel yönü ile tespit edilebilmektedir.

Marzubannâme’de yer alan bazı birleşik fiiller biçimbirim, sözcük birim ve semantik açıdan incelendiğinde metinde yer alan diğer birleşik fiillerden farklılık göstermektedir. Bu farklılık fiile getirilen yapılardan kaynaklanmaktadır. Fiile getirilen biçimbirim yapısı metindeki sözcük birim yapısı ile kaynaşmış metin bağlamında anlamsal düzlemi esas anlamından kimi zaman uzaklaşabilmektedir. Metinden derlenen, farklı yönleri tespit edilen birleşik fiiller ve bu fiillerin yapıları şu şekildedir:

-mAk iste¹

İsim fiil yardımıyla oluşan bu yapı MB’de beş yerde kullanılmaktadır. İsim fiil yardımıyla bu yapı oluşsa da anlam fiilimsinin değil *iste-* fiilinin üzerinde yoğunlaşmıştır. Metinde -mAk iste- yapısı aşağıda yer alan dört cümlede “*istik duymak, arzulamak*” anlamında kullanılmıştır.

Çün belâ kişîye nâzil ola ve dostın belâya koyup gendü kurtılmağ ister. (13a / 8-9) “*Kişîye bela geldiğinde dostunun başını belaya sokup kendi kurtulmak ister.*”

Hiç kimesne şimdiye degin benüm vilâyetüm dutmağ istemedi. (47b / 12) “*Şimdiye kadar hiç kimse benim ülkemi işgal etmek istemedi.*”

Et yimek ve kan sormağ isteye. (53b / 1) “*Et yemek, kan emmek isteyebilir.*”

¹ Marzubannâme bundan sonra MB olarak kısaltılmıştır.

Şek degüldür kim başa fırsat bulup kanum dökmek ister. (64a / 4) "Şüphesiz benim için fırsat arayıp kanımı dökmek ister."

-mAk iste- yapısı yüzey yapıda "arzulamak" anlamını pekiştirse de aşağıdaki cümlede "beklemek" anlamını derin yapıda gün yüzüne çıkarmaktadır.

Pâdişâh hizmetine mahsûs olmak ister. (66a / 10) "Padişahın hizmetine kabul edilmek ister."

Yapıyı oluşturan biçimbirimlerin sıralanışına bakınca -mAk isim fiilinin anlamsal düzlemini *iste-* fiiline kaydırıldığı görülmektedir. Buradaki dil biriminin kullanım amacını *iste-* fiili belirlemektedir. *İste-* fiili dilsel biçimle bağlandığı ama sözcük birim yapısından uzaklaşmadığı dikkat çeken noktadır. Böylece anlamsal düzlem, birimin doğrudan iç mekanizmasındaki kavram ile bağlantılı ilerlediği tespit edilmektedir.

-mAk ol-

MB'de üç cümlede yer alan -mAk ol- yapısı, isim fiil kuruluşunda yer almış fakat anlam düzlemi olarak ol- fiili üzerine gelen olumsuzluk ifadesi taşıyan -mAz biçimbirimi ile pekiştirilmiştir. Esasen "-mAz olmaz" olan bu yapı "uygunsuzluk" ifadesini barındırmaktadır:

Ammâ hîç vakt anlaruñ işinden dek turmak olmaz. (19b / 4) "Ama hiçbir zaman onların işlerinden uzak durmak olmaz."

Bir nesne kim eyüdüür dahı eyü adını demek olmaz. (41a / 10) "İyi olan bir şeye dahi iyi ad vermek olmaz."

Bu başa fırsat ister, bundan gâfil olmak olmaz. (54a / 2) "Bu benim için fırsat kolluyor. Bundan gafil olmak olmaz."

Yapı her ne kadar isim fiil temelinde yer alsada cümlede görülen -mAz biçimbirimi yapıdaki anlam sırasında değişiklik yapmıştır. Yapı sırasında anlamsal kayma söz konusudur. Çizgisellik açısından aslında her birimin bir sırası vardır. Fakat anlamsal düzlemde bu sıra ikinci plandadır. İşlevsellik yapının adlandırılmasında önemli bir basamaktır. Bu sebeple isim fiil anlamsal düzlemde ikinci sıraya geçerek yerini olumsuzluk ifadesi barındıran -mAz biçimbirimine bırakmış ve böylece

metin bağlamında “olumsuzluk, kötü durum, kötü davranış” anlamları gün yüzüne çıktığı görülmektedir.

-AcAk ol-

MB’de iki yerde kullanılan ve sıfat fiil yardımıyla oluşan bu yapının derin anlam düzleminde “şart” ifadesi bulunmaktadır:

Eger bir gün ol yidiği çanağa ve bardağa degecek olur isen ağacıla başuñ çanağın uvada. (30a / 6) “Eğer bir defa o yediği çanağa ve bardağa degecek olursan sopayla başının çanağını kırar.”

Likin bir er kim benüm dögecegüm ola, kalan kuşlar arasında anuñ ne hürmeti ola? (34a / 13) “Ancak dövecek olursam o kocanın diğer kuşlar arasında nasıl saygınlığı olur?”

Yüzey yapıda gelecek ifadesinin bulunduğu bu cümleler incelendiğinde günümüz Türkçesinden farklı olarak -sA biçim-birimim esas cümlede yer almadığı, bu biçimbirimim cümleye kattığı anlamın derin yapıda gizlendiği tespit edilmektedir. Yapı, temel işlevinden uzaklaşarak ve yapının cümleye sunduğu olanaklardan yardım alarak birimler arasındaki bağlantı ile anlamsal düzleminde değişiklik yaptığı görülmektedir.

-mİş ol-

MB’de 12 yerde geçen ve sıfat fiil yardımıyla kurulmuş olan -mİş ol- yapısının metne “ihtimal” anlamı dışında çok çeşitli anlamları da kattığı tespit edilmektedir.

Aşağıdaki cümlede metin bağlamında uyar- fiili temelinde biçimlenen -mİş ol- yapısının cümleye “şart” anlamı kattığı ve genel işlevinden şart işlevine kaydığı görülmektedir.

Anı uyarmış olam ve anuñ ağısına nice katlanam. (18a / 1) “Onu uyandırırsam onun zehrine nasıl katlanayım.”

Aşağıdaki cümlelerde yer alan şart kavramı ile yoğrulan olgunun gerçekleşme olasılığı üzerinde durulmuş ve -mİş ol- yapısının “olacak saymak, farz etmek” anlamlarını pekiştirdiği görülmektedir.

Ben dahu şefa’atin kabul idersem kavmüm saklamış ve eyü adum

satmış olam. (28b / 7) “Ben de şefaatin kabul edersem halkımı korumuş ve iyi namımı yaymış olurum.”

Her kim gendü kaomin ağırlaya, gendüzin ağırlamış olur. (34a / 1) “Her kim kendi halkını sayarsa kendini saymış olur.”

Gendü ‘âcizliğumuz bildürmüş olavuz. (47b / 6) “Kendi güçsüzlüğümüzü bildirmiş oluruz.”

Vefâ-dârluk ve hak-şinâslık yerine getürmüş olam. (44a / 8) “Vefakarlığı ve hakşinaslığı yerine getirmiş olurum.”

Zâhiri ittifâk-ıla ârâste ve bâtni hîle ve nifâk birle dürilmiş ola. (61b / 3) “Görünüşte bir beraberlikle süslü, içi hile ve nifak dolmuş.”

Eger biz anlara karşı varup uğraşavuz, gendü kusûrumuz anlara bildürmüş olavuz. (45b / 10) “Eğer biz onlara karşı durup mücadele edersek kendi kusurumuzu onlara bildirmiş oluruz.”

Yâhûd anuñ lutfi gül-zârından bir diken ucu barmağumuza irmiş ola. (57b / 6-7) “Yahut onun iyilik bahçesinden bir diken ucu parmağınıza batmış olsun.”

Bârî ben dahı bir zahm urmuş olayım. (56a / 6-7) “Hiç olmazsa ben de yaralayayım.”

Aşağıdaki cümlede *güç eyle-* birleşik fiilinde yer alan *-mİş ol-* yapısı “şart” işlevinde kullanılmış ve “olasılık” anlamını ikinci planda bırakmıştır.

Her kim kimseye güç eylemiş ola, ‘adl edebiyile andan kin ala. (38a / 10) “Her kim birine zulmetmişse adalet ölçüsüyle ölç almalı.”

-mİş ol- biçimbiriminin esasında yer alan “ihtimal” anlamı şu cümlelerde yüzey yapıda oldukça belirgindir:

Ol tağ depesinden geçince Ira on yirde dinlenmiş ola. (65b / 13-14) “O dağ tepesinden geçinceye kadar Ira on yerde dinlenmiş olmalı.”

Bu çok cânavar arasında bizüm muvâfakatumuz haberin bir niceşi işitmemiş ola. (40a / 11) “Bu kalabalık hayvanlar arasında bizim anlaşmamızın haberini bir çoğu işitmemiş olabilir.”

Bu yapı cümledeki sözcük öbekleri ve cümle öğeleri ile bütünlük içindedir. Bu bütünlük üst yapısında gizlenen işlevde barınmaktadır. Yapı biçimbirim açısından sunduğu önermenin dışında kalarak sözcük birim ve anlamsal düzlemde var olduğu üst yapısı ile yoğrulup kurduğu düzeneğin dışına çıkmakta ve metne “şart, ihtimal, olasılık” anlamlarını katmaktadır.

-Ar / -Ur ol-

MB’de üç yerde kullanılan -Ar ol- yapısı anlamsal düzlemde dikkat çekicidir. Genel olarak bu yapı “bitmişlik” anlamını barındırırken aşağıdaki cümlede “süreklilik” ifadesini taşır ve -Ar yapısı -I/Up zarf fiil biçimbirimini derin yapıda gizler:

Her kim işi evvelin anlamaya, soynın taşlar olur. (28b / 13)
“Her kim meselenin öncesini anlamazsa sonunda donar / donup kalır.”

Aşağıdaki cümlede de -Ar ol- yapısının -mAlli biçimbirimine uzandığı ve “gereklilik” ifadesini taşıdığı görülmektedir:

Danış ehli ve tabi’atı salaha muvafık ola ve göğhli uyanuk ve Tanrı te’âlâ korkusun bilür ola. (38b / 12) “Yöneticiler ilim ehli, huyu barışçı olmalı ve ferasetli, Tanrı’nın korkusunu bilmeli.”

Ele alınan her iki cümlede de -Ar / -Ur biçimbirim yapısının belirgin işlevlerinin dışına çıkıp anlam yelpazelerini genişlettikleri tespit edilmektedir. Aşağıdaki cümlede -Ar ol- biçimbirimi -sA biçimbirimi ile kullanılarak metne “şart” anlamını katmıştır:

Hâliyâ beni arslan şimdi hoş dutar olursa ben aña yavuz kâsd kılmaşam. (MB 56a / 10) “Zaten aslan beni şimdi hoş tutarsa ben ona kötü düşünce beslemem.”

Bu cümlede -sA yapısının anlamını üzerine çektiği ve cümledeki diğer sözcük öbekleri ve cümle öğeleri ile anlam mekanizmasında değişikliğe gitmediği tespit edilmektedir.

-AsI ol-

MB’de yedi yerde kullanılan bu anlam düzlemini (eğer) -AsI ol- + -sA yapısı birleşkesiyle tamamlamaktadır. -sA biçim-

birimi ve eğer sözcüğü yardımcı birim olarak görev yapmakta ve bu görev anlamsal düzlemde “şart” ifadesini barındırmaktadır:

Eger saña dahu vâkı'a ugrayası olursa, benüm adımı okugıl. (13b / 3) “Senin de başın belaya girerse benim adımla seslen.”

Ve eger 'avrat [u] oğlan mülk ü hânnumân koyup kaçası olursavuz. (45a / 6) “Ve eğer kadın çocuk ülkeyi ve ailemizi bırakıp kaçacak olursak.”

Suya çökese olursam hod dahu yiyni olur. (47a / 13) “Suya çökecek olursam daha fazla hafifler.”

Eger ikimüzden birümüz dahu nâ-gâh çengâline giriftâr olası olursavuz, ayruk bizüm dirlügümüzden bize ne rahat ola. (62b/10-11) “Eğer ikimizden biri ansızın pençesine yakalanacak olursa artık bizim yaşamımızda bize ne huzur kalır.”

Eger yavuz kasd idesi olursa, tevekkül berekâtında bir meded ire. (56a / 11) “Eğer kötü bir şey yapacak olursa tevekkülün bereketinden bir yardım oluşur.”

Eger bu iş niteliğin şâh bilesi olursa, başa katı 'uķûbet kılısar. (57b / 9) “Eğer bu işin gerçek yüzünü şah bilecek olursa beni çok kötü cezalandırır.”

Eger bu ağacın yemişine irişesi olur-ısañ başa andan tuhfe götürgil. (67a / 12-13) “Eğer bu ağacın meyvesine ulaşacak olursan bana ondan hediye getir.”

Metinde yer alan bu yapının biçimsel bağı önemli bir noktadır. Çünkü hem *eger* biçim birimi hem *-sA* biçim birimi diğer sözcük öbekleri ve cümle öğelerine bakılmaksızın şart ifadesini zaten barındırmaktadır. Biçimsel bağ işlev alanının dışına çıkmaksızın birbirini takip etmektedir.

isteyü var-

MB'de iki yerde kullanılmış olan bu yapı günümüz Türkçesinde yer almamaktadır. Zarf fiil yardımcıyla oluşan *isteyü var-* biçim biriminin anlamsal düzleminde “amaç” ifadesi tespit edilmektedir:

Gendü çârın örtinüp dostın isteyü vardı. (53b / 11-12) “Kendi çarşafını örtünüp sevgilisini aramak için gitti.”

Azade çehre’i bir bellü yirde koyub kendü heyece’i isteyü vardı. (65a / 10) “İra Azade çehreyi belli bir yerde bırakıp Heyece’yi aramak için gitti.”

Yapıyı oluşturan *isteyü var-* birimi tek başına yapının bütünü ile ilgili bir veri sağlamamaktadır. Bu yapının ele alınan diğer yapılardan farkı tam anlamıyla iletişimin cümlelerin diğer öğeleri ile olan bağlantısı sayesinde. *iste-* ve *var-* fiilleri zarf fiil yardımıyla alt yapıyı oluştursa da esas anlam yapıyı oluşturan diğer bağlar ile sağlanarak “için, amaç” anlamlarını taşımaktadır.

Sonuç

Marzubannâme’de yer alan 7 farklı birleşik fiil yapısının hem biçimbirim hem sözcük birim hem de anlamsal düzlemi incelenmiştir. Metinde yer alan *-mAk*, *-AcAk*, *-AsI*, *-Ar*, *-mİş* biçimbirimlerinin sözcük öbekleri ve cümle öğeleri arasında bağlantı kurduğu görülmektedir. Metindeki anlam ol- ve *iste-* fiillerinin sözcük birim yapısı ile fiilimsi yapılarının birleşmesi sonucu sözcük ve cümle öğeleri ile kurduğu ilişki neticesinde ortaya çıkmıştır. Yapının yüklendiği anlam cümle belirleyicileri içinde değişmektedir. Bu değişim Günümüz Türkçesi ile karşılaştırılmıştır. İnceleme neticesinde tespit edilenleri tabloda şöyle göstermek mümkündür:

İncelenen Birleşik Fiiller	Biçimbirim Yapısı	Sözcük Birim Yapısı	Anlamsal Düzlem	Kullanım Sıklığı
-mAk iste-	İsim fiil yardımıyla kurulmuştur.	İste- fiilinin esas anlamı temelindedir.	İstek duymak, arzulamak, beklemek ifadesini taşır.	5 yerde kullanılmıştır.
-mAk ol-	İsim fiil yardımıyla	Günümüz Türkçesinde -mAz biçimbi-	Uygunsuzluk ifadesini taşır.	3 yerde kullanılır.

	kurulmuştur.	rimiyle kalıplaşmış hâlde kullanılmaktadır.		muştur.
-AcAk ol-	Sıfat fiil yardımıyla kurulmuştur.	Günümüz Türkçesinde tasarlama biçimbirimleriyle kalıplaşması söz konusudur.	Şart ifadesini taşır.	2 yerde kullanılmıştır.
-mİş ol-	Sıfat fiil yardımıyla kurulmuştur.	İhtimal söz konusudur.	Şart, olacak saymak, farz etmek, ihtimal ifadesini taşır.	12 yerde kullanılmıştır.
-Ar / -Ur ol-	Sıfat fiil yardımıyla kurulmuştur.	Bitmişlik söz konusudur.	Süreklilik, gereklilik ve şart ifadesini taşır.	3 yerde kullanılmıştır.
-AsI ol-	(eğer) + -sA yapısı ve sıfat fiil yardımı ile kurulmuştur.	Şart yapısı ile kullanılmaktadır.	Şart ifadesini taşır.	7 yerde kullanılmıştır.
isteyü var-	Zarf fiil yardımı ile kurulmuştur.	Günümüz Türkçesinde kullanımı bulunmamaktadır.	Amaç ifadesini taşır.	2 yerde kullanılmıştır.

Kaynaklar

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları, 2000.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 2011.

- Bilgegil, Kaya, *Türkçe Dilbilgisi*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları, 2009.
- Boz, Erdoğan, *Türkiye Türkçesinde +{A} Durum Biçimbirimi*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2007.
- Bozkurt, Fuat, *Türkiye Türkçesi*, Ankara: Kapı Yayınları, 2010.
- Chomsky, Noam, *Dil ve Zihin.*, çev. Ahmet Kocaman, Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2011.
- Demirci, Kerim, "Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz?", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, cilt 5, sayı 4, 2010.
- Deny, Jean, *Türk Dili Grameri*, çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012.
- Doğan, Gürkan, "Bir Edimbilim Kuramı Olarak Bağntı", *Dilbilim Araştırmaları*, Ankara: Hitit Yayınevi, 1990.
- Ediskun, Haydar, *Türk Dilbilgisi (Ses Bilgisi-Biçim Bilgisi, Cümle Bilgisi)*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2010.
- Ercilasun, Ahmet Bican, *Kutadgu Bilig Grameri -fîl-*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1983.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2006.
- Gencan, Tahir Nejat, *Dilbilgisi*, Ankara: Ağaç Yayınları, 2007.
- Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Kıran, Zeynel; Eziler Kıran Ayşe, *Dilbilime Giriş*, Ankara: Seçkin Yayınevi, Ankara, 2013.
- Korkmaz Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yayınları, 2003.
- Korkmaz, Zeynep, "Kâbus-nâme ve Marzuban-nâme Çevirileri Kimindir?", *TDAY Belleten*, cilt 14, 1966.
- Korkmaz, Zeynep, *Marzuban-nâme Tercümesi, Destûr-ı Şâhî*, Ankara: TDK Yayınları, 2017.
- Palmer, Frank Robert, *Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi*, çev. Ramazan Ertürk, Ankara: Kitabiyat, 2001.
- Şahin, Hatice, "Kutadgu Bilig'de Tasvirî Fiiller", *Uludağ Üniversitesi*,

Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 2, sayı 2, 2001.

Ullmann, Stephen, "Semantics (Anlambilimi)", *Türk Dili*, sayı 322, 1978.

Üstünova, Kerime, "Cümle Çözümlemelerinde Yüzey Yapı-Derin Yapı İlişkileri", *Türk Dili*, sayı 563, 1998.

Üstünova, Kerime, "Yüzey Yapı-Derin Yapı Kavramları Üzerine", *Turkish Studies*, cilt 5, sayı 4, 2010.

Yılmaz, Engin, *Temel Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014.

